

Kuusteist aastat Eestis

Tõttöelda olin ma natuke mures, kui mind kutsuti sellele konverentsile esinema. Kahtlesin, kas oskan rääkida midagi tähenduslikku lugupeetud publikule. Lubage mul alustuseks öelda, et minu sõnavõtt peegeldab minu nägemusi ja kogemusi. Omades Rootsi tausta ning olles Eestis elanud kuusteist aastat, saangi ma rääkida vaid sellest, milline on Eesti minu kogemuse läbi. Minu ettekanne keskendub nelja riigi – Eesti, Soome, Rootsi ja USA – võrdlevale analüüsile. Ettekanne põhineb kahel postulaadil. Esimene neist puudutab väärtushinnangute sõltuvust ühiskondlikest ja poliitilistest mudelitest ning protsessidest. Teine postulaat väidab, et Eestil tuleb leida oma mudel, millele toetuda, selle asemel et proovida seda leida teistest riikidest.

Ma tulin Eestisse 1992. aasta sügisel. Alates 1993. aasta jaanuarist töötasin Tallinna telefonivõrgu juhina ja vastutasin Eesti Telefonis (praegune Elion) Tallinna fiksvõrgu side eest. Kui siinsete inimestega vestlesin, ütlesid nad mulle: „Tead, me oleme sovietid, aga vaata Sina tuled puhtast ühiskonnast. Me ei saa üldse aru, miks Sa siia tulid?” Tõenäoliselt paljastas see vastus inimeste kehva enesetunnet ja ebakindlust. Inimesed, kes nii ütlesid, tõstsid Eesti telekommunikatsiooni taseme 10 aasta jooksul Lääne-Euroopa tipptasemele. Inimestel ei puudunud oskused, vaid seni olid puudunud võimalused midagi uut teha ja suurelt mõelda.

Mul on väga selgelt meeles, kuidas Eestisse tulles oli mul mõte, et ma ei ole saabunud mõnda sovietslikku riiki, vaid olen hoopiski sattunud Ameerikasse. See mõte oli mul aastaid meeles ja ma ei saanud aru, miks see nii on. Alles mõni aasta tagasi hakkasin aru saama, miks ma mõtlesin, et olin sattunud Ameerikasse. Ma nägin siin Eestis selliseid inimesi, kellel oli väga palju pealehakkamist, positiivsust, kõva töötahet ning suhteliselt materialistlikud väärtushinnangud, mis on omased Põhja-Ameerikale.

Meid ühendab see, et oleme koos jaganud sotsialistlikku kogemust. Nii minul kui teil on see kogemus olemas. Rootsis öeldi, et sotsiaaldemokraatial ja kommunismil on sama ema st nad pärinevad samast teooriast. Ma usun, et see on nii, aga suur ja väga oluline erinevus on see, et sotsiaaldemokraadid valitsesid üksnes siis, kui rahvas tahtis. Kommunistid aga valitsesid siis, kui nad ise seda tahtsid. Üks töötas evolutsiooniga ja teine revolutsiooniga.

Sotsialismi tõed rõhutavad, et on olemas tööline ja kapitalist. On rõhutatud pool ja rõhuja, kes elavad kõrvuti klassiühiskonnas. Usun, et selle klassiühiskonna muutmisprotsessis demokraatlikul viisil oli Rootsil väga suur roll. Arvan, et rootslased juhtisid seda arengut Põhja-Euroopas ajavahemikul 1960-1990.

Rootsi sotsiaaldemokraatia on rohkem kui 100 aastat vana ning sotsiaaldemokraadid püsisid Rootsis võimul väga kaua aega. Rootsis ei olnud nii nagu Soomes, Prantsusmaal või Itaalias, kus olid suured kommunistlikud parteid. Pärast II maailmasõda on sotsiaaldemokraadid juhtinud Rootsi riiki umbes 80% ajast. Rootsi oli kõige suurem ja rikkam Põhjamaa riik ja sõjast võrdlemisi puutumatu. Sotsiaaldemokraatide teooria ja ideoloogia erines kommunistide omast, kuna sotsiaaldemokraatide sihiks ei olnud inimestelt ära võtta talud, mõisad, ettevõtted ja vabrikud ning need riigile anda nagu tegid kommunistid. Rootsi sotsiaaldemokraadid ei mõelnud minna kapitalistide vara kallale, vaid nad tahtsid saavutada kontrolli raha üle, mille ülemklass oma vabrikute ning sissetulekute abil teenis. Maksukoormus oli suur ja samuti maksude progresiivsus ning see süsteem ei soodustanud töö tegemist.

1958. – 1960. aastatel, kui olin 13-15 aastat vana, hakkas minus tekkima mingisugune poliitiline teadvus. Rootsi oli ühiskond, kus oli suur osakaal töölisi. Enam seda ei ole, ei Rootsis ega ka teistes Euroopa riikides. Tööpäevad olid väga pikad, laupäeviti tehti tööd, puhkused olid lühikesed ja suurtel gruppidel oli madal ostujõud. Siis läks selline sotsialistlik mõtlemisviis peale. Maksustati rikkaid ja ettevõtteid, tehti ühiskonnas suuri ressursside ümberjaotusi ning viidi läbi suuri sotsiaalseid reforme, et võrdsustada erinevaid grupe ühiskonnas.

Rootsis oli popp olla sotsialist. Sotsiaaldemokraadid ütlesid, et nad on nii sotsiaaldemokraadid, kui ka demokraatlikud sotsialistid. Paljud rootslased nägid Vietnami sõda kui sõda sotsialismi ja kapitalismi vahel. 1968. aastal olid Pariisis ülikoolimässud. Ma olin siis 23-aastane ja õppisin ülikoolis. Sellel ajal oli terves Euroopas kommunistlik või sotsialistlik laine. Perioodil 1975-1980 tekkis üks terminoloogia muudatus: ei räägitud enam demokraatlikust sotsialismist ja sotsialismist, vaid hakati rääkima heaoluühiskonnast. Minu isiklik nägemus on, et see heaoluühiskond, mis iseloomustab tänapäeva Soomet, Rootsit, Saksamaad ja paljusid teisi riike, on kasvanud välja ühest ürgsest sotsiaaldemokraatia mõtteviisist. Sel ajal, kui terminoloogia muudatus aset leidis, ilmus ka üks maailmakuulus raamat, mida ma küll ise ei lugenud, kuid mille kohta ma lugesin paar arvustust. Selle raamatu nimi oli minu teada „The Ideologies are dead”. Raamatu autor väitis, et siiani on räägitud konservatismist, liberalismist, sotsialismist või sotsiaaldemokraatiast, aga see on nüüd kõik keskpõrandale nii kokku surutud, et tekib küsimus, kas me üldse saame sellistest ideoloogiatest rääkida?

Kui Rootsis on olnud parlamendivalimised, siis on välisajakirjanikud tulnud kohale ja öelnud umbes nii: „Rootsi puhul on huvitav see, et me ei saagi aru, mis on konservatiivse

partei ja sotsiaaldemokraatliku partei vahe? Milline on erinevus nende poliitiliste vaadete vahel?" Viimased valimised olid Rootsis kaks aastat tagasi. Ühes suures Rootsi ajalehes kirjutas noor konservatiivide juht niimoodi: „Meie – konservatiivid – võitsime Rootsis valimised, sest me olime veel suuremad sotsiaaldemokraadid kui sotsiaaldemokraadid ise”. Ei tohiks unustada, et sotsiaaldemokraadid on läbi aegade ka prioriteerinud majanduskasvu. Kui ei ole majanduskasvu, pole ka midagi ümber jaotada.

Keskne sõna, mille ümber sotsiaaldemokraadid oma poliitika üles ehtasid on rootsi keeles *trygghet*, mis tähendab turvatunnet. Ühiskond pakub kodanikule turvalisust sünnist surmani. Kui on vaja lasteaeda minna, pakub seda ühiskond. Kui ülikooli, siis loomulikult ei tule selle eest ise maksta. Kui inimene jääb tööta või kui ta jääb haigeks, siis riik toetab teda. Kui on matused, siis see on viimane kord, kui riik võib toetada. See kõik on kujundanud ühe väärtushinnangusüsteemi, kus on nii positiivseid kui negatiivseid elemente. Minu käest on küsitud: „Kas Sa saad, Jaan, öelda, mis on Sinu meelest kõige suurem Rootsi ja Eesti erinevus, mis puudutab inimeste suhtumist, kui Sa oled elanud 40 aastat Rootsis ja 16 aastat Eestis?” Ma olen väga palju mõelnud selle üle ja lõpuks leidsin ühe näite, paraku ühe väga traagilise näite. See oli tsunami katastroof Taimaal, kus viibis väga palju Rootsi turiste, kellest umbes 400 hukkus katastroofi tagajärjel. Aasta hiljem pühendas Rootsi televisioon terve õhtu sellele sündmusele, milles oli väga palju traagikat. Üks naine rääkis, kuidas tal oli mees ja kaks ta poega ning nad sõitsid puhkusele, kuid pidi sealt üksi tagasi tulema. Teine naine rääkis, et koos suure lainega tuli mingi suur palk või ese löi talle nii kõvasti vastu reit, et tekkis üks suur haav. Kuna oli soe ning vesi oli sogane ja baktereid täis, siis hakkas haav mädanema. Siis sattus ta haiglasse ja mõtles, kuna Rootsi riik talle appi tuleb. Seda ei juhtunud. Haav läks aga veel hullemaks ja naine viidi suuremasse haiglasse. Endiselt ootas ta Rootsi riiki appi. Peagi ta mõistis, et Rootsi ei tule talle veel niipea appi. Siin ongi erinevus. Eesti inimene ei küsiks, kuna tuleb riik temale appi, kui tema on teisel pool maakera. Nüüd ma küsin: kelle väärtushinnangud on tugevamad? Kas sellel inimesel, kes ootab kusagilt abi või sellel, kes mõtleb, et ta peab ise sellest olukorrast välja tulema.

Kui ma elasin Rootsis, siis oli naaberriigiks Soome, kes oli Rootsi väikevend. Nüüd, kui ma elan Eestis, siis on naaberriigiks samuti Soome, kuid nüüd on Soome suurvend. Suure venna ja väikevenna omavaheline suhtlus on psühholoogiliselt huvipakkuv. Väikevend kummardab oma suurt venda ja suur vend vaatab väikevennale ülevalt alla. Umbes 30-50 aastat tagasi läksid paljud soomlased Rootsi tööle ning paljud jäidki sinna. Rootsi oli

demokraatlikum, rikkam ning rohkem arenenud kui Soome. Eestis näen ma paraku Soome ülistamist, millest tuleks kiiresti üle saada. Tänapäevaks on Soome kindlasti mitmel alal Rootsist mööda läinud ja usun, et Eesti on kahekümne aasta pärast nii mõneski valdkonnas Soomet edestanud. Nagu varem ütlesin, ei ole Rootsi enam juhtiv „heaoluriik” maailmas. Üks valdkond, kus Soome on ees, on kindlasti tervishoid. Teine on kaitsevägi, kolmas integratsioonipoliitika.

Rootsi meediat jälgides tundub, et rootslased on aru saanud, et koolisüsteemiga on midagi väga viltu läinud. Mis sellel koolisüsteemil siis viga on? Seal valitseb võrdsus, mis on üks sotsialismi nurgakivisid. Võrdsus kui mõiste on kindlasti vanem kui sotsialism. Meenutame näiteks Prantsuse revolutsiooni loosungit „*Liberté, Égalité, Fraternité!*”, kus *égalité* tähendab võrdsust. Või vaatame hoopiski Piiblist, et leida sealt võrdsuse juuri. Igatahes leitakse, et koolis peab valitsema võrdsus. See tähendab, et klassiruumis ei tohi valitseda klassistruktuur, mille kohaselt ülemklassiks on need, kellel neljad-viied, keskklassiks kolmemehed ning alamklassiks õpilased, kellel hindeks kahed ja ühed. Võrdsuse püüdlus lahendatakse nii, et enne kaheksandat klassi õpilastele hindeid ei panda, kuna põhimõtteks on, et igaüks tehku oma jõu kohaselt. Nad on õppinud suhtlema, koostööd tegema ning olema ühiskondlikult aktiivsed. Nii et hinnatakse pehmeid väärtusi. Kuid kui küsida Rootsi õpilaselt, mitu kilo kartuleid jääb alles 50-nest kilost, kui müüa ära 10% või kui paluda tal tõlkida lause „What is the name of your teacher?”, siis sellised oskused on võrreldes varasemaga kukkunud.

Jämedalt öeldes paneb Soome, Rootsi ja paljude Lääne-Euroopa riikide klassiühiskond paika, kes inimene selles ühiskonnas on. Kuigi klassiühiskond on aastate vältel muutunud, siis on see jätkuvalt olemas. Kui me räägime, et ideoloogiad on surnud, siis on see minu seletus sellele, miks Eesti poliitiline maastik näeb välja nii, et on tugevad juhid, aga nõrgad ideoloogiad. Ma ei näe, et ühelgi erakonnal oleks õieti mingit kandvat ideoloogiat tänapäeva Eestis. Kui me võrdleme Rootsi ja Eesti sotsiaaldemokraate, siis ma usun, et nende ideoloogiad on mõlematel umbes võrdsed, aga Rootsi sotsiaaldemokraadid saavad toetuda saja-aastasele traditsioonile ja ütelda, et nad on alati toetanud töölisi, nõrku gruppe ühiskonnas ja nad teevad seda jätkuvalt. Aga kui Eesti sai vabaks ja kui siin hakati erakondasid looma, siis tekkis *de facto* see olukord, et need olid väga isikule orienteeritud erakonnad ja väga vähe ideoloogiale orienteeritud erakonnad. Kui Tiit Vähi lahkus Koonderakonnast, siis see erakond lakkas eksisteerimast jne.

Alates 1945. aastast löödi segamini Eesti klassiühiskond, mis oli tolle ajani olnud sama struktuuriga kui Soomes ja Rootsis. Tekkis uus nomenklatuurne klassiühiskond, mis omakorda lagunes seoses Eesti taasiseseisvumisega. 1991. a. hakkas arenema uus

klassiühiskond, kus me kõik hakkasime samalt trepiastmelt tegutsema. Tahan sellega öelda, et kui hakata nüüd Rootsi või Soome ühiskondlikke mudeleid eeskujuks võtma, siis peaksime endale teadvustama, et pärast II maailmasõda on Eesti ühiskond ühtemoodi, Rootsi ja Soome ühiskond aga teistmoodi arenenud. Kui Lennart Meri ütles, et me oleme suutnud taastada kõik, välja arvatud Eesti aja väärtushinnangud, siis neid ei olegi võimalik taastada, sest seda (Eesti-aegset) ühiskonda ei ole võimalik taastada. Ja kui ühiskond on teine, siis on ka väärtushinnangud teised.

USA-s pole kunagi olnud mingit arvestatavat sotsialistlikku liikumist, vähemalt mitte pärast teist maailmasõda. USA toetab tugevaid inimesi. Ma mäletan, kuidas mulle ülikooliajal öeldi niimoodi: „Kui Sul on hea haridus, oskad inglise keelt, oled noor ja omad head tervist, siis mine Ameerikasse, sest seal võid siis kergesti läbi lüüa. Kui sa oled vana ja vilets, siis ei taha sind mittekeegi”. Olen kaks aastat Põhja-Ameerikas elanud ning mäletan, kuidas USAs öeldi järgmist: „The Americans like a winner”. See tähendab, et on väga aktsepteeritud olla edukas. Selline suhtumine on aga vastuolus ühiskonnamudeliga, kus võrdsus on ideaal. Kui oled edukas, lähed lihtsalt võrdsusraamist välja. Eesti on seepärast USA-ga sarnane, et tal on rohkem USA mõtlemisviisi, kui tal on Soome või Rootsi mõtlemisviisi.

See, mis mulle seoses selle ettekandega kõige enam peavalu tekitas on see, et kas ma julgen välja öelda, et see Eesti edu, mida meil on olnud juba 15 aastat, on osaliselt sellest, et oleme toetanud tugevat. Katsuge te Soomes või eriti Rootsis öelda, et edukas ühiskond on üles ehitatud veduri, mitte viimase vaguni toetamisele. Mitte mingil juhul ei saa seda öelda nn healoluühiskondades, kus valitsevaks süsteemiks ja ideaaliks on võrdsus. Rääkida tugeva toetamisest on nagu vanduda kirikus. Selle eest ei anta mitte kollane kaart, vaid punane kaart, mis tähendab eemaldamist mänguväljakult.

Väärtushinnangute suhtes toob selline Ameerika-Eesti süsteem kaasa rootsiliku ja soomeliku klassiühiskonna puudumise ning seab kriteeriumiks materialismi, millest lähtuvalt otsustatakse inimese staatus ühiskonnas. Paljud rootslased, kes on Eestis käinud, on mulle öelnud, et te sõidate siin Eestis ringi palju paremate ja peenemate autodega, kui meie Rootsis. Eesti ühiskonnas näidatakse oma autoga, kes on kes.

Me oleme Eestis olnud 15 aastat edukad, aga see süsteem, mida oleme üles ehitanud ja kuidas oleme edu saavutanud on fundamentaalselt erinev nendest süsteemidest, mida on rakendatud Soomes ja Rootsis. Me peame selle kodutöö ise ära tegema ja aru saama, et meie eesmärk on jõuda edasi. Kuna meie ühiskonna struktuur on teine, siis on ka meie väärtushinnangud teised kui Soomes ja Rootsis.

Nii nagu Eesti, seisavad ka teised Euroopa riigid uute väljakutsete ees. Euroopa Liit sai loodud selleks, et Euroopal oleks suurem siseturg ja et oleks üks blokk riike, kes suudaks paremini vastu seista globaalsele konkurentsile. Siinkohal ei saa rääkimata jätta majandusest. Viimasel ajal on Hiina, India, Brasiilia ja Venemaa majanduskasv olnud väga kiire. Edukuse mõõduks tänapäeva maailmas ongi majanduskasv protsentides ja heaolutase SKP-s inimese kohta.

Eesti edukus seisneb selles, et meie SKP on kiiresti lähenenud Euroopa Liidu keskmisele. Kui ajaloos on räägitud klassistruktuuridest riikide sees, siis võib tänapäeval rääkida klassistruktuuridest globaalses mõttes. Kes on rikas ja kes vaene ei ole mitte ainult riigisisene probleem, vaid ka riikidevaheline ja majandusblokkide-vaheline küsimus. Kuidas areneb EL võrreldes Aasia riikidega ning Põhja-Ameerikaga?

Teiseks uueks väljakutseks Euroopa riikidele on multikultuursete ühiskondade tekkimine. Seda eelkõige olukorras, kus põlisrahva seas vanade inimeste osakaal tõuseb. Milline roll on rahvusriigil multikultuursetes keskkonnas? Rahvusriiki võiks iseloomustada ühise keele, kultuuri ja väärtushinnangute kandjana. Kui paar aastat tagasi plahvatasid Londoni metros ja bussis lõhkekehad, ütles tolelaegne Suurbritannia peaminister Tony Blair, et need, kes ei jaga Briti väärtushinnanguid võiksid riigist lahkuda. Nagu selgus, siis olid terroriaktide toimepanijad Aasia päritoluga inimesed, kes olid mitu põlvkonda Suurbritannias elanud. Kuid kuhu on neil minna?

Paljud Euroopa riigid vaevlevad sisserändajate integratsiooni probleemi küüsis, kus ebaõnnestunud mudeleid on ehk rohkem kui õnnestunud. Euroopa riikide suhtumine on siiani olnud sisserändajaid soosiv ning on teadvustatud immigrantide integreerimise vajadust ühiskonda. Praktika aga näitab pigem seda, et integratsioon ei ole õnnestunud, kuna rahvusriigis tõusevad esile teised kultuurid, mis pakuvad konkurentsi põlisrahva kultuurile. Kui vaadata II maailmasõja järgset perioodi, siis tuleb tõdeda, et Euroopas on vähe rahvaid, kellel on olnud protsentuaalselt nii suur sisseränne nagu Eestil. See tähendab, et paljud Euroopa riigid on teel sinna, kus Eesti on täna. Küll aga tuleb tõdeda, et tänane Eesti on pigem bi-kultuurne kui multikultuurne ühiskond, millest lähtuvalt on väärtushinnangute erinevused rahvusgruppide vahel väiksemad kui paljudes multikultuursetes ühiskondades. Eesti rahvusest inimesi on Eestis alla miljoni ning seetõttu erineb meie olukord oluliselt teistest Euroopa riikidest.

Eesti rahva kõige suurem väljakutse on meie jätkusuutlikkus. Kui me rahvana ei ela, siis on kõik muu vähetähtis. Üle pika aja pole meil olnud nii suurt ohtu hävimiseks kui nüüd. Gruusia konflikti ajal nägime televisioonisaadetes põlevaid maju, laipu, nutvaid naisi ja lapsi.

Usun, et paljud meist esitasid küsimuse, kes on järgmine ohver? Sellised ohud on konkreetsed ning angažeerivad meid.

Eesti rahva iive on kõrgem kui paljudes teistes Euroopa riikides, kuid siiski liiga madal. Vaadake seda, kuidas inimesed lahkuvad Eestist ja kuidas meie räägime vajalikust sisserännust. Igapäevaselt ei tunne me seda ohtu, kuna see protsess on aeglane ja muutused tulevad ilmsiks kauges tulevikus. Mõtleme, kuidas see Eestile mõjub, kui inimesed Valge Venest või Ukrainast tulevad siia tööle? Need on inimesed, kes identifitseerivad ennast slaavi ühiskonnaga. Kui inimesed lahkuvad, siis mõtleme, et ega neid lahkujaid nii palju ei ole, kuni üks päev ärkame ja märkame, et Eesti rahvas on oma riigis vähemuses. Siis on hilja midagi teha, kuna selleks ajaks oleme kaotanud kontrolli otsustusprotsesside üle.

Mida teha, et takistada asjade sellist käiku? Et pidurdada väljarännet, tuleks analüüsida, millest väljaränd sõltub. Peatun siin ühe olulise teguri juures. Kindlasti on meie madalam SKP inimese kohta üks väga oluline lahkumise põhjus. Kui Eesti oleks rikkam, suudaksime mitte ainult pidurdada väljarändu, vaid saada oma riiki tagasi need, kes siit lahkunud on. Kas see tähendab, et me peaksime majanduskasvu veelgi rohkem tähtsustama? Lahkujad on tihti ettevõtlikud ja aktiivsed inimesed. Kas Eesti ühiskond peaks sellele grupile pakkuma paremaid arenguvõimalusi?

Eesti rahva jätkusuutlikus peaks olema see eesmärk, mis määrab, kuidas me arendame oma ühiskonna mudelit. Väärtushinnangud kujunevad selle mudeli tagajärjel. Kui alustame sellega, et arendame väärtushinnanguid ja mitte mudelit, siis saba liputab koera, mitte koer ei liputa saba. Me võime alati uurida teiste riikide mudeleid, kuid tuleb meeles pidada, et neid kopeerida pole õige ega võimalik ning kodutöö tuleb meil endil ära teha.